

BILDER AV
BILDER AV
HALLÄNDSK

Bilder av halländsk arkeologi
– en bok tillägnad
Lennart Lundborg

ARKEOLOGI
– EN BOK
– TILLÄGNAD
LENNART
LUNDBORG

*U*tskrift

Utskrift utges av Stiftelsen Hallands länmuseer, Uppdragsverksamheten, Tollsgatan, 302 31 Halmstad
Länsstyrelsen i Hallands län har bidragit till tryckningen av detta nummer.

Manuskript till Utskrift mottas i form av maskinskrivna manus eller 3,5" disketter i Word Perfect eller Word for Windows.
Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

Redaktör Erik Rosengren

Omslag designat av Staffan Hyll. Inlaga av Monica Bülow-Björk.

Tryckt hos Kopieringsbolaget, Halmstad, 1996.

© Copyright Stiftelsen Hallands länmuseer

ISSN 1102-7290

Innehållsförteckning

Redaktionellt	5

<i>Karin Bauman</i>	
Schaktningskontroller på kyrkogårdar - en utvärdering	7
<i>Anne Carlie</i>	
Arkeologi - en vetenskap med samhällsansvar!	11

<i>Bengt Nordqvist</i>	
Senpaleolitiska jägare och fångstmän längs norra och mellersta Hallands kustområden	15
<i>Robert Hernek</i>	
En mellaneneolitisk fångstplats vid Varberg	21
<i>Eva Ryberg</i>	
Dvärgahuset, Jättegraven och andra kistor. En liten exposé över några halländska hällkistor	27

<i>Tore Artelius</i>	
Den återfunna "Kungahögen" - två begravningar från bronsålderns IV-period i Nordvåra	31
<i>Lennart Carlie</i>	
Arkeologen Wilhelm Boye och undersökningarna i Hasslöv, 1868-69	39

<i>Lars Lundqvist</i>	
Skreaprojektet: om ett halländskt bebyggelserum under brons- och järnålder	49
<i>Bo Strömberg</i>	
Variationer av gravfält och gravfältsstudier	57
<i>Giesela Ängeby</i>	
Långhusen i Orrea. Ett frö till förståelsen av bebyggelsen vid Fjärås Bräcka under äldsta järnålder	73
<i>Gundela Lindman</i>	
Yngre järnåldersbebyggelse i halländsk kustbygd	81

<i>Per Wranning</i>	
Laholmstrakten under vikingatid och tidigmedeltid	87
<i>Jan-Erik Augustsson</i>	
Senmedeltida andaktsfigurer av keramik	97
<i>Björn Petersen</i>	
"Anläggning 8" - Visst var det Rådhuskällaren?	101
<i>Lena Bjugger & Erik Rosengren</i>	
Kyrkan i "Scuthmanslef"	103

<i>Ing-Marie Nilsson</i>	
Kurtinmurar och utanverk i södra Halmstad - ett bidrag till Halmstads fästningsverks historia	115
<i>Christina Rosén</i>	
Keramik hos borgare och bönder	121

Schaktningskontroller på kyrkogårdar - en utvärdering

av Karin Bauman

Inledning

Kyrkogårdarna är en mycket givande källa till kunskap om kyrkan, gravskick, kyrkogårdens utformning och utbredning, sekundära byggnader på kyrkogården, stigluckor, murar, medeltida bebyggelse mm. Ytterligare en möjlighet är att där finns förhistoriska lämningar som visar på en bebyggelsekontinuitet i trakten.

Schaktningsarbeten på kyrkogårdarna, föranledda av nedläggning av dräneringsrör, stenkistor för vattenavledning, åskledare, VA- och elledningar samt grävningar runt kyrkan för att reparera grundmurarna under mark, ger därför ofta goda resultat i kunskapsinsamlandet kring kyrkornas och kyrkbyarnas utveckling, och det finns all anledning att följa upp sådana schaktningar med arkeologisk övervakning.

I några fall, kan man emellertid på förhand säga att det inte är meningsfullt att följa upp schaktningarna.

För att visa vilka resultat som kan uppnås och för att försöka finna ett sätt att gradera i vilken mån arkeologiska insatser är befogade, har en utvärdering gjorts av 27 undersökningar på kyrkogårdar i Malmöhus län, där författaren är verksam.

Material

Fem av undersökningarna var helt resultatlösa. I samtliga dessa fall rörde det sig om nedplöjning av kabel. Ytterligare en schaktning som blev helt resultatlös utfördes vid grinden till en 1800-talskyrkogård. Kyrko-

gården är utvidgad i förhållande till den medeltida kyrkans begravningsplats, men denna utvidgning har inte berört några kulturlager eftersom 1800-talskyrkan ligger ett gott stycke söder om den äldre byn.

I fyra fall visade undersökningarna omrörda lager med byggnadsrester och skelettdelar i sekundärt läge. Vid tre av dessa schaktningar handlade det om lager från byggnation från 1800-talet. I ett fall låg schakten i grusgångar där man tidigare hade gjort markingrepp. Ingen förhandskunskap fanns dock om detta.

Vid fyra av schaktningarna framkom lager från byggnation under 1800-talet. I två av dessa fall gällde det nya kyrkor från 1800-talet. Eftersom man inte kände utseendet och det exakta läget på medeltidskyrkan som tidigare funnits på platsen, hade schaktningarna lika gärna kunnat frilägga äldre vapenhus och liknande. Detta gäller även två schaktningar runt en 1200-talskyrka, som byggts om radikalt under 1800-tal.

Kvarstående 17 schaktningskontroller har alla givit resultat, som utökat vår kunskap om kyrkan eller som gällt tillvaratagande av äldre skelettmateriel från kyrkogården. Det kan röra sig om mycket enkla iakttagelser från småschakt eller mer omfattande dokumentationer.

Delar av grundmurarna har blottlagts och kunnat dokumenteras; man har kunnat konstatera att stenar från den rivna medeltidskyrkan har använts sekundärt i grunden till den nya kyrkan. I flera fall har grundmurar till försvunna vapenhus kommit i dagen och dokumenterats; i ett fall även vapenhusets golvbeläggning. Byggnadslager är vanliga fynd, ibland med rester av äldre byggnadsmaterial.

Det äldre takmaterialet har återfunnits i flera schakt, så att man nu har en bättre uppfattning om kyrkans tidigare utseende - i de aktuella fallen skiffertak respektive understruket munk/nunnetegel.

Enstaka skelettfynd eller flera gravar har framkommit vid sju schaktningar. I några fall har gravstenar hittats, liksom rester av kyrkogårdsmurar eller andra markeringar av kyrkogårdens yttre begränsningar.

Sammanfattningsvis kan sägas att kyrkogårdsgrävningarna, med få undantag, givit mycket viktiga resultat, speciellt om man ser dem mot bakgrund av den mycket begränsade arbetsinsats som varje schaktning krävt.

Diskussion

De faktorer som kan bedömas vara relevanta för resultaten av schaktningsövervakningar på kyrkogårdar är följande:

1. Schaktningsmetod
2. Schaktens djup och bredd
3. Vad har tidigare gjorts på kyrkogården
4. Schaktens läge i förhållande till kyrkan
5. Kyrkans ålder och byggnadshistoria

1. Schaktningsmetod

Det resultat som kan förväntas av en schaktningskontroll är beroende av hur schaktningen utförs. Ett schakt som handgrävs ger oerhört mycket rikare möjligheter till iakttagelser än ett som tas upp med maskin.

Sämst möjlighet till iakttagelser har arkeologen vid kabelplöjningar. Fem av de studerade fallen har gällt denna typ av arbeten, då en kabel plöjs ner i marken samtidigt som plogfåran läggs igen. Arkeologens enda kontakt med eventuella konstruktioner är det ljud som uppstår när skäret går på en sten. Några iakttagelser av konstruktionens art kan inte göras och det får nog i stort sett betraktas som meningslöst att följa denna typ av arbeten.

2. Schaktens djup och bredd

Schaktbredd och -djup kan ibland vara relaterade till vilken metod man valt för arbetet, men oftare har deras mått att göra med det ändamål för vilket man schaktar.

I vissa fall görs maskin- eller handschakten mycket smala - 0,20-0,30 m bredd och motsvarande djup. Möjligheterna att göra relevanta iakttagelser i denna typ av schakt måste bedömas som mycket små.

Två schaktningar i materialet representerar denna typ av arbeten. Trots den ringa schaktbredden kunde i ena fallet byggnadslager från tornets uppförande under senmedeltid iakttas och ge information om material etc. I det andra fallet kunde arkeologen konstatera att stenar från den rivna medeltidskyrkan använts sekundärt i grunden till dagens kyrka.

De iakttagelser som kan göras vid schaktningar med så ringa djup knyter sig till kyrkans byggnadshistoria, och schaktningarna kan förväntas ge arkeologisk kunskap i den mån de är lokaliserade till kyrkans omedelbara närhet. Man kan då göra iakttagelser om grundmurarna, förekomsten av äldre vapenhus och liknande. Längre bort från kyrkan är schaktdjupet alltför litet för att man skall kunna göra annat än att i bästa fall konstatera kyrkogårdens utsträckning åt olika håll.

3. Vad har tidigare gjorts på kyrkogården

Detta är uppgifter som vi i allmänhet saknar, men som kan vara av stort värde när det gäller att bevara orörda partier av kyrkogården. Finns uppgifter om att man redan förut lagt ner ledningar i en sträckning på kyrkogården bör det i många fall vara möjligt att förlägga även senare schakt dit.

Vid en av schaktningsövervakningarna kunde en sådan justering av schaktets läge göras efter diskussion med antikvarie på platsen och man undvek därmed att gå ner i fornlämningen.

Ett problem med bedömningen av hur mycket mark, som berörs av gamla schakt finns dock.

Tidigare handschaktade man och grävde då av naturliga skäl varken bredare eller djupare än vad som var nödvändigt. Då man idag maskinschaktar tar man upp vad som behövs för att skopan skall kunna arbeta rationellt. Därför blir det trots allt nästan alltid ändå så att man vid arbete i gamla schakt, går ner i orörda kulturlager. De senaste 20 årens stadsgrävningar i Halmstad, har inte minst visat att mycken arkeologisk tung information kan utvinnas vid arbeten i gatumark som tidigare är urschaktad för både VA-, el- och tele-schakt.

4. Schaktens läge i förhållande till kyrkan

För att kunna göra prioriteringar när det gäller arkeologisk ambitionsnivå i förhållande till schaktens belägenhet på kyrkogården krävs en god bakgrundskunskap. Relevanta faktorer för bedömningarna är t ex

-Var går den medeltida kyrkogårdens begränsningar?

-Har kyrkogården utvidgats, så att den i dag i sina yttre delar innefattar delar av den medeltida bykärnans kulturlager?

-Ligger en 1800-talskyrka i annat läge på kyrkogården än den rivna medeltidskyrkan?

-Kan några andra konstruktioner eller kulturlager från förhistorisk tid eller medeltid finnas på kyrkogården?

I det utvärderade materialet var åtta undersökningar sådana som berörde partier av kyrkogården bortanför kyrkans omedelbara närhet. Med omedelbar närhet avses här partier som ligger så nära kyrkan att en schaktning kan komma att beröra nu försvunna vapenhus etc, dvs de närmaste 4-5 meterna runt kyrkan.

Övervakning vid grävning för ny grindstolpe vid en 1800-talskyrka gav inget resultat.

Här ligger nykyrkan på andra sidan bäcken i förhållande till den gamla byn. Utvidgningen av kyrkogården berörde därför inte några kulturlager från byn. I ett annat fall berörde schaktningarna en medeltida kyrkogård, vars norra mur schaktades bort utan anmälan. Här var den gamla kyrkogården orörd och

utnyttjad även i sina norra delar. En efterkontroll gjordes, varvid arkeologen endast kunde konstatera att man tagit bort mur och jordmassor. Endast stenarna fanns kvar, dumpade i närheten. Kringboende meddelade att skelett tagits bort och körts iväg med schaktmassorna.

I ett fall kunde vid schaktningskontroll konstateras att den medeltida kyrkogården inte sträckte sig norr om kyrkans senare tillfogade sidoskepp.

Övriga undersökningar med lokalisering bortanför kyrkans omedelbara närhet har givit varierande resultat. I ett par fall har skelettgravar berörts av schaktningarna (41 respektive 8 gravar). I det ena fallet var schaktningarna helt lokaliserade N och NO om kyrkan, vilket korregerade den åsikt som i vissa fall råder bland allmänheten att norr om kyrkan har man inte lagt några begravingar.

I ett fall tillvaratogs delar av gravstenar från 1700-talet i närheten av kyrkogårdsmuren. De fördes senare in i vapenhuset och ställdes upp där.

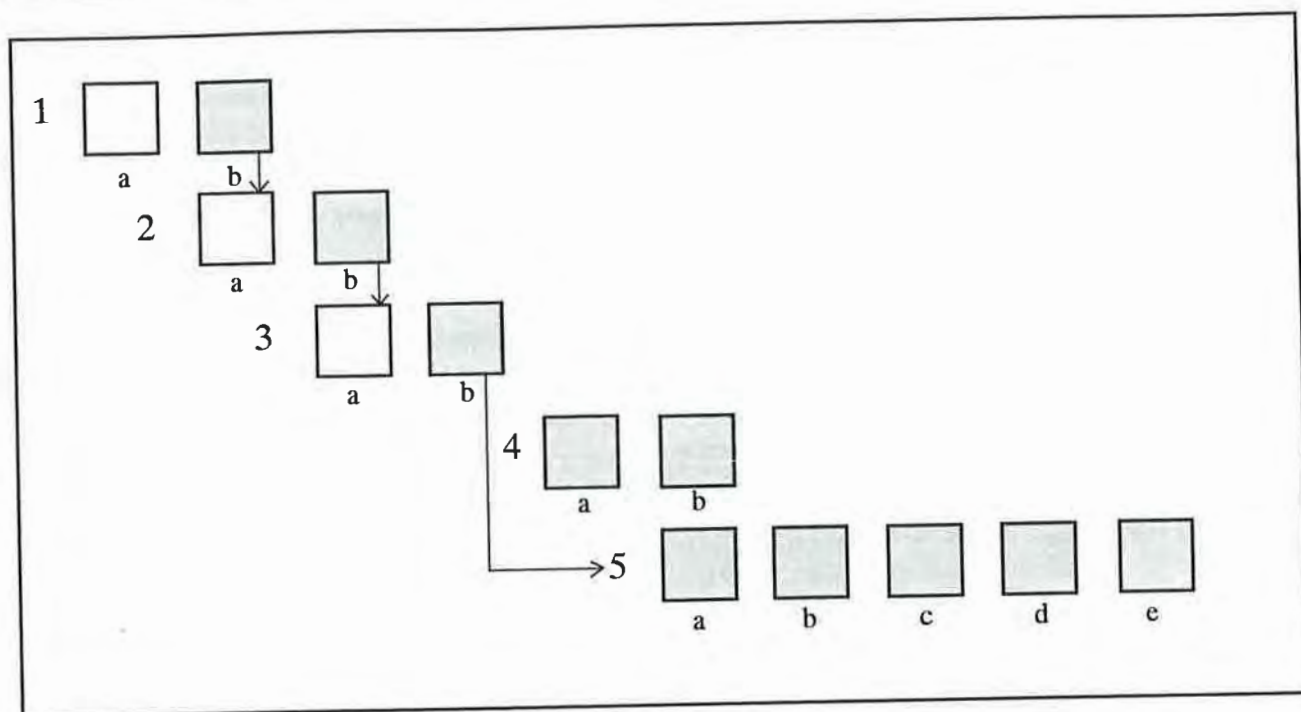
Slutsatserna av utvärderingen av grävningarna bortanför kyrkans omedelbara närhet tycks vara att sådana schaktningar inte bör göras utan övervakning, med mindre än att man med en hög grad av sannolikhet kan utgå från att de berör en del av kyrkogården som inte utgör medeltida kyrkogårdsmark och inte heller innehåller kulturlager från den äldre kyrkbyn, eller förhistoriska kulturlager.

5. Kyrkans ålder och byggnadshistoria

När det gäller kyrkans ålder och byggnadshistoria kan flera varianter tänkas, som ger olika förutsättningar för undersökningar på kyrkogården och kring kyrkan.

a) *Medeltidskyrka, omgiven av ursprunglig kyrkogård.* Här blir varje ingrepp på kyrkogården av arkeologiskt intresse

b) *Medeltidskyrka med kyrkogård som utvidgats i sen tid.* Den nya delen av kyrkogården kan innehålla kulturlager från den medeltida byn runt kyrkan.

1. Metod: a) kabelplöjning b) annan
2. Schaktbredd och -djup: a) mindre än 0,20 m b) mer än 0,20 m
3. Tidigare schaktningar: a) känt läge b) ej kända
4. Schaktens läge i förhållande till kyrkan: a) mindre än 4-5 m från murarna b) mer än 4-5 m från murarna
5. Kyrkans ålder och byggnadshistoria: a) Medeltida med ursprunglig kyrkogård b) Medeltida med utvidgad kyrkogård
c) Ny kyrka, byggd ovanpå medeltidskyrkan d) Ny kyrka på gammal kyrkogård e) Ny kyrka på ny plats i gammal by

c) Ny kyrka, byggd ovanpå medeltidskyrkan. Se a).

d) Ny kyrka med annat läge på kyrkogården än medeltidskyrkan. Inom kyrkogårdens gränser kan finnas dels grundrester från medeltidskyrkan, dels den medeltida kyrkogården.

e) Ny kyrka på annan plats i den gamla byn, än medeltidskyrkan. Kyrkogården kan innehålla rester av den medeltida byn.

Fyllda rutor innebär stor möjlighet, medan tomma rutor innebär att möjligheten är liten, att arkeologiska insatser skall ge resultat som står i rimlig proportion till kostnad och arbetsinsats.

Siffrorna hänför sig till de bedömningsgrunder som redovisats ovan.

Schemat ovan kan också tjäna som mall för arkeologiska bedömningar, där man hela tiden går vidare till mer preciserade frågeställningar och mer arkeologiskt känsliga förhållanden.

Avslutning

I enlighet med det resonemang som förts här ovan, skulle man kunna ställa upp ett schema med bedömningsgrunder för möjligheterna till relevanta arkeologiska iakttagelser.

En bättre möjlighet att bedöma sannolikheten av att arkeologiska insatser skall ge resultat gagnar både tillståndsgivande myndighet, beställaren, den utgrävande institutionen och den kulturhistoriska kunskapsuppbyggnaden.
